
СТАТИИ

---

150 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА Д-Р АЛЕКСАНДЪР РАДЕВ

Иванка Иванова*

На 7-ми март 2014 г. (24-ти февруари стар стил) се навършиха 150 години от рождението на д-р Александър Радев – изтъкнат български юрист и политик от края на 19-ти и първите години на 20-ти век.

За значението на неговата личност можем да съдим по един прост факт: в годишния календар на вестник „Денъ“ за 1912 година са поместени ликовете на трима видни българи, които са починали през 1911 година – Драган Цанков, Христо Г. Данов и Александър Радев. И въпреки че Александър Радев е починал най-млад от тримата (на 47 години), в съзнанието на своите съвременници той е достатъчно заслужил, за да бъде поставен редом с двама от най-известните общественици на следосвобожденска България.

В съобщението за смъртта му във в-к „България“ от 24 май 1911 г. се казва: „Драган Цанков и Александър Радев – едни от най-светлите имена на две различни епохи. Единият – величествена останка от близкото минало, другият – най-красивата издънка на настоящето. Но едина и другия – българи, цели и завършени синове на политически и културно незавършената ни родина“.

Или друг факт: през 1930 г. редакцията на сп. „Административен преглед“ решава¹ да постави началото на нова традиция „да зачита по подобающ начин паметта на ония бележите общественици, които със своята дейност са заслужили за развитието и напредъка на правосъдното дело в България“. Редакцията започва това начинание с публикация за д-р Александър Радев.

Ранни години

Александър Радев е роден на 24 февруари (7-ми март) 1864 г. в Битоля. Син на Петър (Петраки) Радев, който е дългогодишен член на българската община в Битоля и член-съдия в тамошния апелативен съд. Началното и средното си образование Александър Радев завършва в гръцките училища на родния си град. Право завършва в Атинския университет през 1888 г., където получава титлата „доктор“. Същата година Александър Радев заминава за Париж, където известно време посещава лекции по граждански процес. Завръща се в Битоля, но Македония по това време

---

* Директор на Правната програма на Институт „Отворено общество“.

¹ Административен преглед, год. I, 1 май 1930, № 9, с. 2.

е част от Османската империя и баща му не вижда поприще за сина си там. Изпраща го в България през юли 1889 г., където Александър Радев незабавно е назначен като съдия. Първоначално става член-съдия в Окръжния съд в Ловеч, а по-късно – председател на съда в Трън и член-съдия в съда във Велико Търново, където остава по-малко от два месеца.

През 1891 година Александър Радев по взаимно съгласие сменя мястото си във Велико Търново с един от заместник-председателите на Софийския окръжен съд. В този съд протича и най-известното дело от неговата кратка съдийска кариера – процесът срещу Екатерина Каравелова и съпругите на сподвижниците на Петко Каравелов, които са арестувани заедно с него.

Фактите около процеса са следните. На 15 февруари 1891 г. в София е убит финансовият министър Белчев. Министър-председателят Стефан Стамболов още същия ден дава заповед да бъдат арестувани лидерът на опозицията Петко Каравелов и някои от най-близките му съмишленици по подозрение, че са съпричастни към убийството. Задържани са в Черната джамия и са пребивавани от бой. Няколко месеца след това Екатерина Каравелова информира чуждестранни дипломати за тежките условия, при които е задържан съпругът ѝ. Много е вероятно по този начин тя дори да е спасила неговия живот. Заедно с две от съпругите на арестуваните (Ана Т. Георгиева и Милица Орошакова) Каравелова подготвя и писма до чуждестранни консули в София. Според А. Лулчев² в писмата съпругите „молят настоятелно, в името на справедливостта, да се насрочат делата на арестуваните и, ако са виновни, да се осъдят, но ако те (консулите) вярват, че са невинни, то тогава не бива невинни хора да се държат в затворите“.

Заради тези писма на 30 ноември 1891 г. Екатерина Каравелова заедно с госпожите Георгиева и Орошакова е обвинена в държавна измяна и поставена под домашен арест. Застрашена е от най-тежкото възможно наказание. Делото се гледа на 10 февруари 1892 година в Софийския окръжен съд от съдебен състав, в който влизат трима съдебни заседатели и трима съдии – Александър Радев е един от тях. Преди съдебното заседание председателят на състава Петър Иванов, който е и председател на съда по това време, заедно с поне един от съдебните заседатели е викан лично от Стамболов, който според А. Лулчев „им заповядал на всяка цена да осъдят на смърт г-жа Каравелова“.

Като защитник на Екатерина Каравелова пред съда се явява д-р Константин Стоилов. Пред съда тя казва само няколко думи: „Не се чувствам виновна. Направих това, което би направила всяка жена на мое място за своя мъж“.

В края на един напрегнат и тежък процес съдът се оттегля на съвещание. Двама от съдебните заседатели намират, че Екатерина Каравелова е виновна. Тримата съдии обаче, заедно със заседателя Стефан Калъпчиев, формират мнозинство в полза на оправдателна присъда.

---

² Лулчев, А. Един исторически процес. – В: Юбилеен сборник: Екатерина Каравелова 1878–1928 г. С.: Държавна печатница, 1929, 83–87.

Поради тайната на съдебното съвещание едва ли някога ще разберем чия точно заслуга е тази оправдателна присъда. Според А. Лулчев фактор за успеха е блестящата заключителна пледоария на д-р Константин Стоилов, но най-вече поведението на съдебния заседател Стефан Калъпчиев. Той участвал в срещата при Стефан Стамболов, но след това се допитал до мнението на Русенския митрополит Григорий. Митрополитът го посъветвал да гласува по съвест.

В речта на д-р Петър Данчев³ при смъртта на Александър Радев обаче, както и според Стилиян Чилингиров⁴ цялата заслуга за справедливия изход на делото е отдадена на забележителната съвест на Александър Радев.

Всички източници са единодушни за последващата съдба на справедливите съдии. Няколко дни след края на делото председателят на съда Петър Иванов е понижен и преместен в Пловдив. Александър Радев е понижен и преместен в Севлиево, а Гешев, третия съдия, направо уволнен. Вместо да приеме новото назначение, Александър Радев подава оставка. Делото срещу Екатерина Каравелова слага край на кратката му съдийска кариера. Тя продължава около три години, а краят ѝ е много подобен на края на магистратската кариера на друг виден българин – Алеко Константинов⁵, който също отказва да решава съдебни дела в изпълнение на политически поръчки.

Александър Радев като адвокат

От 1892 г. до края на живота си Александър Радев практикува като адвокат в София. Явява се по граждански дела, в последните години от кариерата си – основно пред Върховния касационен съд. За 19-годишната си кариера се утвърждава като „първенец-цивилист“ на българското юридическо общество⁶.

Според свидетелството на д-р П. Данчев: „От представителите на софийското бюро най-много той се явяваше в Върховния Касационен съд. ... Не можем да не признаем неговата подготовка по делата и познанията на съдебната практика на Върховния Касационен Съд. Свикнал с Върховния Касационен Съд от толкова години насам, той притежаваше дарбата да говори касационно“.

В същия смисъл е и публикацията на Г. Стрезов⁷: „По онуй време, в зародиша на нашето правосъдно дело и в хаоса на нашето законодателство може смело да се твърди, че Радев, заедно с висшите магистрати на нашия Върховен касационен съд, които оставиха име, като Данчев, Каблешков, Каранджулов и други, Радев е, който даваше тон на нашата млада юриспруденция“.

³ Реч на г. д-р П. Данчев, държана в извънредно общо събрание на Юридическото дружество на 27 май в 8,30 часа в заседателната зала на ВКС гражд. отд., публикувана във в. „Право“, год. I, 1911, № 6, 105–106. Всички цитати от д-р П. Данчев по-нататък в текста са от тази реч.

⁴ Чилингиров, Ст. – Нова България, год. I, юни 1935, № 15, 19–21.

⁵ По този въпрос вж. статията Василев, В. Т. Алеко Константинов или за щастие-то да имаш идеали вместо власт. – Адвокатски преглед, януари 2013, № 1, 14–15.

⁶ Според Марков, М. Г. – в. „Право“, год. I, 1911, № 5, с. 85.

⁷ Стрезов, Г. Д-р Александър Радев като човек, адвокат и общественик. – Административен преглед, год. I, 1 май 1930, № 9, 3–4.

В беседата на Никола Балтов⁸ „Адвокатът, адвокатът-общественик и адвокатският морал“ Александър Радев е споменат сред най-добрите адвокати в България от началото на 20-ти век. Никола Балтов казва: „(Мога) да посоча от освобождението ни и до днес имена на отлични колеги, които с своя моралитет, с своята доброта и коректност са гордост за нашата колегия и за народа ни. Между тях има големи общественици и държавници, както и скромни съществувания, които с голям труд са изкарвали препитанието си и които могат да правят чест на барота⁹ на най-просветените народи: д-р Стоилов, Ст. Стамболов, Греков, Найчо Цанов, Алеко Константинов, д-р Ал. Радев, Вл. Селджобалиев, М. Такев, д-р Геннадиев, д-р Кръстев, д-р К. Серафимов, Г. Юруков, Данаил Юруков, Христо Милев и много други бяха адвокати и общественици от първа величина“.

Г. Стрезов дава ценни бележки за качествата на Александър Радев като адвокат: „Съветваше клиентите си да се помиряват, защото едно помирение – казваше той – е едно дело спечелено от двете страни... За него адвокатството не бе търговия. Затова Радев, който бе събрал най-големите дела в България, умря беден. Снизходителен, любвеобилен с простите хора, които пълнеха писалището му, той се изправяше само пред ония, които претендираха да се изравнят с него или да стоят по-високо от него... С колегите си бе винаги на другарска нога, почтителен към по-старите и готов на услуги към по-младите... Преимуществено съдебен оратор, той не пледираше никога за галерията – излишна и безполезна работа. Неговата майстория бе да повдигне пледоарията до научни конструкции, които увличат един съдия и го карат да върви по пътя що посочва той... Коректен в съдебното заседание към съдии и адвокати, вън от съдебната зала той бе постоянно в дружба със съдиите, но никога ни дума не е ставало за някое дело, решено против него, нито пък намек по някое, което подлежи да се решава. По такъв начин адвокатина умееше да се държи наравно с магистрата без да вдъхва подозрение, че дружбата им има за цел да се сондира мнението на съдията по някое дело, по което ще взема участие...“

М. Г. Марков¹⁰ допълва, че Радев има „енигматичната способност да бъде винаги слушан и ценен от нашите нетърпеливи и почти всякога енервирани магистрати“.

Освен като адвокат, Александър Радев се утвърждава и като един от лидерите на професионалната общност на юристите. С тази си посветеност на „общите работи“ той несъмнено изповядва съвсем съвременното убеждение, че истински независима, самоуправляваща се и отговорна юридическа професия е един от градивните елементи на правовата държава. Александър Радев е бил председател на Софийския адвокатски съвет (1908–1909 г.) и е един от основателите на Юридическото дружество. От създаването на дружеството е негов подпредседател, а малко преди смъртта си е избран и за негов председател. Според д-р П. Данчев „като член на управителния

⁸ Балтов, Н. – Адвокатски преглед, 2012, № 5–6, с. 38.

⁹ Фр. – *Barreau*, професионалната организация на адвокатите във Франция.

¹⁰ Марков, М. Г. – в. „Право“, год. I, 1911, № 5, 85–86.

съвет на това дружество той положи големи усилия за съществуването на дружеството и за издаването на неговия орган. Сам ходеше да подканва членовете на дружеството да ходят в заседанията, да държат реферати и да пишат в списанието на дружеството“.

В завещанието¹¹ на Александър Радев има и една интересна бележка, според която Радев е предвиждал и поддържал необходимостта от създаването на отделна организация, която да защитава съдийската независимост в България. В завещанието се казва: „Ако след моята смърт се намерят що-годе налични суми или се приберат от моите клиенти – длъжници, наследниците ми да дадат следните суми: на председателя на Първо гражданско отделение на Върховния касационен съд сумата от 100 лева, която той да предаде в касата на онова учреждение, съставено от съдии в България, с цел на морално и материално повдигане, ако такова сдружение съществува, или ако същото такова биха създали съдиите в България...“.

Друга голяма заслуга на юриста Александър Радев е лансирането на идеята за създаване на административно правосъдие в България. Стоян Е. Русев¹² свидетелства, че през май 1909 г. Александър Радев изнася реферат по темата пред конгреса на Прогресивно-либералната партия, в който изтъква необходимостта от по-скорошно въвеждане на административното правосъдие – по подобие на френското. В реферата си той казва, че до този момент законодателството само по себе си не гарантира правовия ред в страната: „Понеже България е останала твърде назад в културно отношение, органите на публичната власт не всякога може да застават на висотата на положението си, често пъти дейността на общата държавна администрация избива в явни произволи и с това чувствително се засягат частни права и интереси“. Конгресът поддържа предложението на Александър Радев с нарочна резолюция, но до законодателна инициатива за въвеждане на административното правосъдие се стига едва на 18 ноември 1911 година, няколко месеца след смъртта на Александър Радев.

Александър Радев като политик

Александър Радев е един от учредителите на Прогресивно-либералната партия. Той е народен представител в XI-тото и XII-тото Обикновено народно събрание и министър на правосъдието от 19 февруари 1901 г. до 2 ноември 1902 г. в две последователни правителства – първото е коалиционно на Демократическата партия и Прогресивно-либералната партия, начело с Петко Каравелов, второто – самостоятелно правителство на Прогресивно-либералната партия начело със д-р Стоян Данев.

В следващите две правителства на Прогресивно-либералната партия (3 ноември 1902 – 18 март 1903 г.) Александър Радев заема поста на министър на народното просвещение.

¹¹ Самото завещание не е налично, но части от него са цитирани във в. „Право“, 1911, № 6.

¹² Русев, Ст. Нуждата от въвеждане на административно правосъдие в България. – Административен преглед, год. I, 1 май 1930, № 9, 9–11.

Г. Стрезов дава ценна бележка за качества на Радев като политик: „...Радев бил научил от своя баща и дядо, Димко паша, както и от сродниците си Робев и Димитър Робев (Димитър Робев бе български депутат от Битолския вилает в първото турско събрание в Цариград 1875 г.), водителите на българщината в Битоля, да води народа си, а не да се оставя да бъде воден от него.“

Малко се знае за това каква точно дейност е развил Александър Радев като министър на правосъдието. Според публикацията във в. „Право“¹³ „като министър на правосъдието Радев даде единствения до сега паметен пример на непоколебим отпор против всички ония попълзновения за вмешателство на видни партизани в работите на съдебното ведомство, на които нашите магистрати са бивали почти винаги излагани“.

Д-р Петър Данчев определя Александър Радев като „горещ защитник на съдийската несменяемост“. По време на краткия си престой като министър на правосъдието той подготвя законопроект, с който се отменят ограниченията на несменяемостта на съдиите, наложени с новия Закон за устройство на съдилищата през 1899 г. Според Данчев този законопроект остава в архивите на тогавашната Комисия по правосъдието, а идеята на Александър Радев е прокарана по-късно от друго правителство.

Най-забележителният момент от политическата кариера на Александър Радев е неговото противопоставяне на личния режим и конфронтацията му с княз Фердинанд. Дори повод за оставката на правителството на д-р Стоян Данев е обидата, отправена от княз Фердинанд към Александър Радев по време на дворцова аудиенция.

Причината за оставката обаче са опитите на правителството да се еманципира от монарха във външната политика, и по-специално по македонския въпрос. Правителството на д-р Стоян Данев е лоялно¹⁴ към Турция и към западните сили. То предприема мерки за прекратяване на въоръжаването на чети, ограничава преминаването им от България в Македония и, в крайна сметка, решава да разтури Върховния македонски комитет. Фердинанд обаче чрез военното министерство, напротив, насърчава раздаването на оръжие от българските военни складове и изпращането на български военни като четници в Македония. Годор Влайков разглежда това разцепление на външната политика на страната като явна проява на утвърждаващия се личен режим на Фердинанд.

Напрежението между правителството и монарха ескалира до момента на официалното подписване на решението за разпускане на Върховния македонски комитет. Според Стилиян Чилингиров Александър Радев предлага правителственото решение да бъде подписано първо от монарха, а после от министрите, за да не може той

¹³ В. „Право“, год. I, 1911, № 5, 85–86.

¹⁴ Разногласията между правителството на д-р Стоян Данев и князя тук са представени, както са разказани във: **Влайков, Т.** Личният режим у нас: бележки върху неговото развитие и върху условията на премахването му (1910 г.). Фотот. изд. С.: „Изток – Запад“, 2013, 38–41.

„да излиза с две лица пред света“ по този така важен въпрос. Фердинанд се съгласява, но обидата, която впоследствие отправя към Александър Радев по време на аудиенцията показва, че това предложение му е било силно неприятно.

След оставката на кабинета на д-р Стоян Данев Александър Радев не стъпва в двореца почти 10 години. На 15 март 1911 г. обаче е поканен изненадващо да посветва Фердинанд във връзка с необходимостта от сформирание на ново правителство. Г. Стрезов свидетелства за думите на Александър Радев към монарха: „Той категорично е заявил на държавния глава, че ако искрено милее за доброто на България, трябва да се прости със следваните до тогава политически методи, да тури край на котерийните домогвания и да отстрани широко практикувания фаворитизъм, който разяжда и разслабва всички държавни институти“. Тези съвети на Александър Радев остават напразни.

Политическите идеали на Александър Радев могат да се видят ясно в няколко цитата от една негова реч, произнесена на 24 октомври 1910 г. на събрание на Прогресивно-либералната партия в Русе¹⁵:

„Аз ще се спра с няколко черти в общото управление на страната. Не искам да говоря за законодателните черти на демократическото управление; не са многото закони за истинското благоденствие. Липса от закони няма, а от добросъвестно управление. Ний имаме стари закони: например законите за окръжните управители и околийските началници, за окръжните съвети, които са много добри, но не се прилагат и затова не са принесли никаква полза. Кой околийски началник е изпълнил закона? Ако околийските началници би изпълнили закона, би настъпило едно благоденствие в страната, но за съжаление те по нищо не се различават от турските кърсердари; тяхното предназначение е само едно: да покровителствуват дребните партизани в селата, като им създават гешефти. От управлението на стамболовистите каква разлика има управлението на демократите? Разликата е само тая, че стамболовистите имаха смелостта да не крият онова, което вършат, а демократите крият. Вмешателството в правосъдието чрез назначаване и покровителствувание свои партизани не се премахна. Демократите не се постаряха да премахнат това, че на съдилищата не се влияе. Разликата между партизани и непартизани не се премахна. *Премахна се, но под едно условие, ако даваш рушвети...*

... В управлението се е промъкнала корупцията, която действа подкожно, неусетно, и ако я оставим така, катастрофата скоро ще се яви. Тия недъзи, които са вмъкнати в нашия политически живот действуват разрушително и ний трябва да търсим начин за премахването им. Ето картината на вътрешното управление.

... *Личния режим.* Той е боевия кон, на който яздят от някое време партиите в България. А стриктно погледнато, дефиницията на личния режим е: изземание властта от ръцете на други лица. Надмощието на короната и фактически поглъщането на властта е личен режим. Потребно е да се отнеме тая власт, защото законите го дикту-

¹⁵ Частите от речта са публикувани във варненския вестник „Светкавица“, 12 ноември 1910 г., бр. 35, с. 4.

ват и защото ний мислим, че там гдето народа взема участие в управлението има успех. Царя трябва да има своята власт ни повече ни по-малко от това, що му е дадено и народа ефикасно да си управлява. Ето вече 20 и повече години, властта у нас е била все в едни ръце и се раздава само за котерийни интереси. Най-печална картина на нашия неуспех е личния режим и без организация той не може да се премахне. Не по дилетантство да се числите към партиите, а по дълг към отечеството, само там е нашето спасение“.

В своето завещание Радев пише: „Моля всички прогресисти в България да работят искрено и вещо за повдигане на правосъдието в България и служащите в него, защото доброто правосъдие ще крепи яко България, ще я спасява от морално и материално изпадане и ще обезпечи прогреса ѝ. Същия идеал завещавам и на децата си, защото той е бил такъв и на моя живот“.

Oraculum Totius Civitatis

Идейното наследство на д-р Александър Радев е разпиляно с времето. Изненадващо, но в центъра на София е отлично запазена една част от неговото материално наследство. Построената от д-р Александър Радев къща на ул. „Солунска“ № 56 е оцеляла вече повече от 110 години, незасегната от бомбардировките, и е ремонтирана основно преди 15 години. Днес в нея се помещава Институт „Отворено общество“ – София.

Д-р П. Данчев сравнява къщата на Александър Радев с къщата на видния адвокат от времето на Римската република Квинт Муций Сцевола, която Цицерон нарича Totius Oraculum Civitatis¹⁶ (прорицалище за цялата държава). Тя била винаги отворена за граждани от ранна сутрин до късна вечер. Самият Сцевола стоял на висок стол в средата, изслушвал и напътствал всички, които се нуждаели от правен съвет или от защита, въпреки напредналата си възраст и болестите си. Според легендата по време на Съюзническата¹⁷ война никой никога не видял адвоката да легне в легло. Цицерон получил юридическото си образование, докато слушал консултациите, давани от Квинт Муций Сцевола.

По алюзия с тази история, д-р П. Данчев казва за дома на Александър Радев: „Неговата къща, ако не би Oraculum Totius Civitatis, все бе oraculum на множеството клиенти, които търсеха у отличния юрисконсулт съвети и защита. Много бедни той защищаваше или представляваше пред съдилищата безплатно.“

Съхраняването на дома на Александър Радев в София до днес може би стои като едно напомняне, че неговото идейно наследство на юрист и политик също си струва да бъде събрано и отново популяризирано.

---

¹⁶ Марк Тулий Цицерон. За оратора. (кн. I: 200). С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 61.

¹⁷ Съюзническата война (лат. – bellum sociale) (90 до 89 г. пр. н. е.) – въстание за независимост на италиийските племена марси и серви срещу техните римски съюзници, които отричали привилегиите им на римски граждани.